

АНАЛІЗ ПРИЧИН ЗМІНИ ПРОФЕСІЇ ЯК ТИПОУТВОРЮЮЧИХ МАРКЕРІВ СУБ'ЄКТИВНОЇ МОДЕЛІ САМОРОЗВИТКУ ВИПУСКНИКІВ ВИШІВ

Ірина Тичина
Житомир

Причини зміни професії аналізуються як маркери, що відображають тип суб'єктивної моделі саморозвитку випускників вишів. Збір інформації про професійні плани та усвідомлювані причини зміни професії здійснюється за допомогою бесіди. Визначено окремі групи причин зміни професії залежно від співвідношення творчих та адаптаційних ресурсів розвитку особистості у професійній діяльності та інших сферах життя.

Моделі саморозвитку у процесі професійної переорієнтації визначаються на основі аналізу особливостей поєднання причин зміни професії. Показано, що для випускників з досвідом роботи характерні такі моделі: адаптивна особистісно-професійна модель, творча професійно-центрована модель, адаптивна професійно-центрована модель, творчо-адаптивна професійно-центрована модель, варіативна модель. Для випускників, які не мають професійного досвіду, властиві такі моделі саморозвитку у процесі зміни професії: адаптивна особистісно-професійна модель, адаптивна професійно-центрована модель, творчо-адаптивна позапрофесійна модель.

Ключові слова: професійна переорієнтація, причина зміни професії, суб'єктивна модель саморозвитку випускників вишів.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема професійної переорієнтації у психологічній науці вивчається у багатьох контекстах. Найчастіше зміна професії розглядається як один із способів розв'язання кризи та можливий варіант професійного самовизначення на різних етапах професійного становлення людини. Зокрема, процес зміни професії досліджується у зв'язку із проблемами професійної орієнтації та перенавчання безробітних (Zinchenko 1992, Synyavskyy 2005) [2; 8], а також у контексті актуалізації професійного самовизначення на етапі завершення освіти (Klimov 2003, Zeyer 1997, Pryazhnikov 1996, Symanjuk 2005) [3; 1; 6; 10].

Трактуючи зміну професії як свідомий життєвий вибір людини у ситуації ціннісно-смыслового самовизначення щодо професії та життя в цілому припускаємо, що особливе значення у цьому процесі відіграє здатність людини до рефлексії. Високий рівень останньої, на нашу думку, за рахунок ретроспективних переживань та прогностичних моделей майбутнього створює передумови для самопізнання, пошуку та реалізації нових ресурсів розвитку людини. Крім того, розвинена здатність до рефлексії дозволяє конструювати суб'єктивну модель саморозвитку, детермінуючи, таким чином, власне особистісне становлення.

В нашому дослідженні суб'єктивна модель саморозвитку розглядається як здійснювана на основі рефлексії індивідуально специфічна інтерпретація можливостей власного розвитку, що актуалізується у свідомості людини у вигляді причин зміни професії. Причини як підстава, привід для професійної переорієнтації відображають сутнісні характеристики останньої як способу саморозвитку особистості. Аналіз причин зміни професії дозволяє зрозуміти спосіб проектування професійного та особистісного майбутнього, окреслити змістові характеристики моделі саморозвитку у процесі професійної переорієнтації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. С. Рубінштейн (2003, р. 367) виділяє два способи існування людини у світі залежно від її здатності рефлексивно ставитися до оточуючої дійсності: дорефлексивний та рефлексивний. На його думку, з появою рефлексії виникає осмислений погляд на життя, коли кожен вчинок людини відображає її світогляд і рівень особистісної свободи [7].

На думку С. Максименка (2006, р. 135), рефлексивне осмислення себе і свого місця у світі дозволяє людині «йти своїм шляхом, самостійно обираючи темп, час, зупинки, супутників, або ж невротично, фанатично йти вперед, не розбираючи дороги». При цьому «продуктивність життєвого шляху визначається балансом усвідомлення провідних цінностей та смислів і неусвідомлюваних переживань-рухів» [4].

З позицій суб'єктно-ціннісного аналізу (Музика 2007) розвиток особистості трактується як розвиток здібностей у тих діяльностях, які забезпечують визнання, і пов'язується із особливостями ціннісної свідомості особистості та рівнем рефлексії розвитку здібностей [5].

В організації дослідження чинників професійної переорієнтації ми виходили з того, що усвідомлювані випускниками причини життєвого рішення змінити професію відображають суб'єктивну модель саморозвитку в ситуації завершення освіти. За О. Старовойтенко (2005, р. 486) причина у психології – це те, «що змінює наявний стан психіки індивіда, який ініціює рух цього стану, підтримуючи, розвиваючи або руйнуючи психічне життя». Авторкою запропоновано різні типології причинності у психічній сфері. Зокрема, за рівнем усвідомлення виділяються причини усвідомлювані, слабо усвідомлювані і неусвідомлювані. Причини можуть бути диференційовані за зовнішнім або внутрішнім носієм, наприклад, причини, зумовлені діями інших людей, діями індивіда, станом організму індивіда, зовнішніми обставинами життя індивіда, самоставленням і рефлексією індивіда [9].

Формулювання цілей статті. У статті ми ставили за мету проаналізувати причини зміни професії, розглядаючи їх як маркери, що визначають тип суб'єктивної моделі саморозвитку випускників вишів у процесі професійної переорієнтації.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На першому етапі дослідження за допомогою біографічного інтерв'ю було знайдено випускників, які змінили або планують змінити професію. Надалі з'ясувалося, чи мають вони спеціальний або загальний професійний досвід. Участь у дослідженні взяли 144 випускники ВНЗ. Залежно від наявності професійного досвіду було виокремлено дві групи досліджуваних – випускники без досвіду роботи (60 осіб) і випускники, які мають загальний або спеціальний професійний досвід (84 особи). У виділених групах випускників виявили осіб, які змінили або планують змінити професію – 19 осіб (31,7 %) серед досліджуваних без досвіду роботи, та 38 осіб (45,2 %) серед досліджуваних з досвідом роботи. Саме ці випускники ВНЗ взяли участь у дослідженні надалі.

На другому етапі дослідження вивчалися усвідомлювані випускниками причини зміни професії. Досліджуваним пропонувалося назвати причини, через які вони вирішили змінити отриману професію, і оцінити важливість кожної причини за 10 бальною шкалою. Нами виділено два критерії для аналізу причин зміни професії: характер активності суб'єкта професійної переорієнтації і вектор його спрямованості на професію чи інші сфери життя. Індикатором суб'єктності у процесі професійної переорієнтації вважаємо адаптивну або надситуативну активність випускників, яка пов'язана з вимушеною (зовнішньо детерміновані причини) або бажаною (суб'єктно-зважені причини) зміною професії. Відповідно до спрямованості особистості на самореалізацію у професії чи інших сферах життя виділяємо причини, локалізовані у площині «людина – професія», або причини, локалізовані у площині «людина – позапрофесійні сфери життя». Локалізація причин зміни професії визначає суб'єктивну модель саморозвитку у професійній або в інших сферах життя.

Виділені критерії аналізу дозволяють дослідити особливості детермінації професійної переорієнтації випускників ВНЗ і, відповідно, виділити типи суб'єктивної моделі саморозвитку у процесі зміни професії (рис. 2.3).

Рис 2.3. Типи суб'єктивної моделі саморозвитку у процесі професійної переорієнтації випускників ВНЗ

Виділяються такі типи суб'єктивної моделі саморозвитку у процесі професійної переорієнтації випускників ВНЗ:

- творча професійно-центрована модель – причини зміни професії пов'язані з можливістю використання творчих ресурсів розвитку особистості у професійній діяльності;
- адаптивна професійно-центрована модель – причини зміни професії пов'язані з можливістю використання адаптивних ресурсів розвитку у професійній діяльності;
- творча позапрофесійна модель – причини зміни професії пов'язані з можливістю використання творчих ресурсів розвитку у непрофесійних сферах життя;
- адаптивна позапрофесійна модель – причини зміни професії пов'язані з можливістю використання адаптивних ресурсів розвитку у непрофесійних сферах життя;
- творча особистісно-професійна модель – причини зміни професії пов'язані з можливістю використання творчих ресурсів розвитку у професійній і непрофесійних сферах життя;
- адаптивна особистісно-професійна модель – причини зміни професії пов'язані з можливістю використання адаптивних ресурсів розвитку у професійній і непрофесійних сферах життя;
- творчо-адаптивна професійно-центрована модель – причини зміни професії пов'язані з можливістю використання адаптивних та творчих ресурсів розвитку у професійній діяльності;
- творчо-адаптивна позапрофесійна модель – причини зміни професії пов'язані з можливістю використання адаптивних та творчих ресурсів розвитку у непрофесійних сферах життя;
- варіативна модель – комбінації причин зміни професії, пов'язаних з можливістю використання і адаптивних, і творчих ресурсів розвитку як у професійній, так і позапрофесійній сферах життя.

Отримані в ході дослідження результати було проаналізовано у двох напрямках. По-перше, зроблено порівняльний аналіз причин зміни професії випускниками, які мають професійний досвід, і у яких такий досвід відсутній. По-друге, встановлено ступінь впливу кожного типу причин на рішення змінити професію, і на цій основі визначено суб'єктивну модель саморозвитку випускників ВНЗ. Ступінь впливовості причин професійної переорієнтації обраховували за формулою:

$$\overline{V}_P = \frac{\sum_{i=1}^n P_i}{n} \quad \text{де } \overline{V} - \text{ступінь впливу кожного типу причин на рішення змінити}$$

професію; р – тип причини; n – кількість причин кожного типу; P_i – суб'єктивне значення кожної причини.

В результаті аналізу усвідомлюваних досліджуваними причин зміни професії виявлено, що в кожному індивідуальному випадку зміна професії є полі детермінованою, що свідчить про складність і неоднозначність процесу зміни професії.

Найбільш типові причини зміни професійної діяльності, сконцентровані у площині «людина – професія» і пов'язані з суб'єктивними оцінками параметрів отриманої та нової професії. Вони відображають професійні незадоволення і сподівання випускників ВНЗ. Найбільш розповсюдженими є причини, пов'язані з негативними, з точки зору досліджуваних, характеристиками отриманої спеціальності. Зокрема, випускників не задовольняє процес виконання діяльності («обмеження в діях», «ненормований робочий час», «блокування творчого розвитку»), не влаштовують умови виконання діяльності («дії чітко регламентовані, не можна відійти від книжки», «рутинність обов'язків»), стосунки з колегами («нещирість колег по цеху»), ставлення до професії в суспільстві («робота сприймається не серйозно», «незахищеність прав журналістів», «відверта нетактовність владних мужів»), труднощі у стосунках з керівником («нечіткі вимоги до виконання обов'язків», «керівництво не сприяє підвищенню кваліфікації працівників», «зневага до молодих спеціалістів»), негативний досвід виконання роботи за отриманою спеціальністю («не змогла допомогти у розв'язанні психологічних проблем близькій людині»).

Причини зміни професії, сконцентровані у площині «людина – позапрофесійні сфери життя», пов'язані з прагненням задовольнити власні потреби у новій професії, зі збільшенням часу для заняття улюбленою справою. Зокрема, зміна професії випускників ВНЗ зумовлюється стійкістю інтересів («в школі завжди подобалась географія», «люблю розглядати пам'ятки архітектури»), прагненням задовольнити потребу у спілкуванні («різноманітне, цікаве спілкування»), прагненням задовольнити естетичні потреби («люблю ходити і дивитись на будинки, дерева», «маю естетичне сприймання світу»), впливом батьків та сім'ї («прохання батьків», «залишається мало часу для себе та сім'ї», «подобається, що працювати треба лише півдня»), впливом друзів («порада друзів», «подруга, яка змінила професію, є для мене життєвим прикладом»), можливістю досягати власних особистісних цілей, які не пов'язані з професією («підвищити самооцінку», «бажання подорожувати безкоштовно»).

Серед адаптаційних причин зміни професії виділяються причини, пов'язані з процесом виконання професійної діяльності, і причини, пов'язані з впливом інших людей. За оцінками досліджуваних найбільш вагомими серед причин зміни професії, пов'язаних з процесом виконання діяльності, є такі: «рівень умінь і здібностей не відповідає вимогам професії», «рівень знань не відповідає вимогам професії», «риса характеру не відповідають вимогам отриманої професії», «неможливість брати на себе відповідальність за виконання професійних обов'язків», «складність у вирішенні практичних професійних завдань». Найбільш значущими причинами, пов'язаними з впливом людей, вважаються такі: «престижність професії», «порада друзів», «близька людина має відповідну освіту».

Причини, пов'язані з можливістю творчого розвитку особистості у професійній сфері переважно виокремлюють випускники, які мають досвід роботи в багатьох діяльностях. Таким досліджуваним притаманна усвідомлена орієнтація на розвиток здібностей у новій професії. Випускники очікують, що будуть розвиватися завдяки включенню у процес діяльності («постійний рух», «різноманіття праці», «кожен проект під нового клієнта», «нові знайомства – нові можливості»), завдяки тому, що з'являться нові можливості («отримати цікаве різноманітне спілкування», «матеріальну незалежність», «військове звання і статус», «зможу поїздити по світу», «друзі визнають мою незалежність», «доведу свою самостійність»).

Висновки. Таким чином, у результаті проведеного аналізу виділено чотири групи причин зміни професії залежно від співвідношення творчих та адаптаційних ресурсів розвитку особистості у професійній діяльності та інших сферах життя:

1) причини, сконцентровані на проблемі адаптації до вимог професії (Ап: «мої риси характеру відповідають вимогам нової професії»);

2) причини, пов'язані з адаптацією особистості у сферах життя, не пов'язаних з професійною діяльністю (Ао: «робота, щоб залишався час для себе і сім'ї»);

3) причини, які стосуються перспектив розвитку у професії (Тп: «приваблює

різноманітність професійних завдань, відсутність чітких інструкцій»);

4) причини, які надають можливість самовираження за межами професії (То: «нові знайомства – нові можливості», «вільний графік роботи дозволяє займатися хобі»).

На основі аналізу особливостей поєднання причин зміни професії було визначено моделі саморозвитку у процесі професійної переорієнтації. Для випускників з досвідом роботи характерні такі моделі: адаптивна особистісно-професійна модель, творча професійно-центрована модель, адаптивна професійно-центрована модель, творчо-адаптивна професійно-центрована модель, варіативна модель.

Для випускників, які не мають професійного досвіду, характерні такі моделі саморозвитку у процесі зміни професії: адаптивна особистісно-професійна модель, адаптивна професійно-центрована модель, творчо-адаптивна позапрофесійна модель.

Виявлені відмінності в усвідомленні причин зміни професії та конструюванні на цій основі моделі власного розвитку ілюструють потенційну можливість випускників з досвідом роботи використовувати як адаптаційні, так і творчі ресурси розвитку у професійній і непрофесійній сферах життя. Це, зокрема, підтверджується тим, що для цієї категорії досліджуваних найбільш типовою виявилася модель варіативного розвитку, в якій представлені різні види причин зміни професії. На відміну від випускників без досвіду роботи вони здатні у процесі професійної переорієнтації враховувати можливість використання творчих ресурсів розвитку саме у професійній сфері.

Враховуючи виявлені особливості усвідомлення причин професійної переорієнтації випускників залежно від досвіду роботи, передбачаємо, що суб'єктивна модель саморозвитку у процесі професійної переорієнтації залежить від усвідомлення випускниками ВНЗ ресурсів власного розвитку у ситуації завершення освіти, що, у свою чергу, зумовлюється особливостями розвитку здібностей до окремих професійних діяльностей.

Література:

1. Зеер Э. Ф. Кризисы профессионального становления личности / Э. Ф. Зеер, Э. Э. Сыманюк // Психол. журн. – 1997. – Т. 18. № 6. – С. 35-44.
2. Зинченко В. П. Проблемы психологии развития (читая О. Мандель-штама) / В. П. Зинченко // Вопросы психологии. – 1992. – № 3-4. – С. 50-60.
3. Климов Е. А. Психология профессионала : Избранные психологические труды / Е. А. Климов. – М. : Изд. Московского психолого-социального института ; Воронеж : Изд. НПО «МОДЕК», 2003. – 456 с.
4. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К. : Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
5. Музика О. Л. Інтеграція особистісного досвіду як психологічний механізм розвитку творчої обдарованості / О. Л. Музика // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості : зб. наук. праць / [за ред. В. О. Моляко]. – Т. 12, вип. 3. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – С. 159-164.
6. Пряжников Н. С. Профессиональное самоопределение в культурно-исторической перспективе / Н. С. Пряжников // Вопр. психол. – 1996. – № 1. – С. 62-72.
7. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2003. – 512 с.
8. Синявський В. В. Професійна консультація безробітних за ступенем їх готовності до трудової діяльності / В. В. Синявський // Бюлетень ІПК ДСЗУ. – 2005. – № 2. – С. 25-27.
9. Старовойтенко Е. Б. Детерминация психического / Е. Б. Старовойтенко // Предмет и метод психологии: антология / под ред. Е. Б. Старовойтенко. – М. : Академический проект: Гаудеамус, 2005. – С. 474-490.
10. Сыманюк Э. Э. Психологические барьеры профессионального развития личности. Практико-ориентированная монография. / [под ред. Э. Ф. Зеера] / Э. Э. Сыманюк. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2005. – 252 с.

References:

1. Zeer E. F. Kryzysy professyonalnoho stanovlenyya lychnosty / E. F. Zeer, E. E. Symanyuk // Psykhol. zhurn. – 1997. – Т. 18, №6. – S. 35-44
2. Zynchenko V. P. Problemy psykholohyyu razvytyya (chytaya O.Mandel-shtama) / V. P. Zynchenko // Voprosy psykholohyyu. – 1992. – № 3-4. – S. 50-60.

3. Klymov E. A. Psykholohyya professyonała: Yzbrannye psykholohycheskye trudy / E. A. Klymov. – M. : Yzd. Moskovskoho psykholoho-sotsyalnoho ynstytutu ; Voronezh : Yzd. NPO «MODEK», 2003. – 456 s.

4. Maksymenko S. D. Geneza zdiysnennya osobystosti / S. D. Maksymenko. – K. : Vyd-vo TOV «KMM», 2006. – 240 s.

5. Muzyka O. L. Intehratsiya osobystisnoho dosvidu yak psykholohichnyy mekhanizm rozvytku tvorchoyi obdarovanosti / O. L. Muzyka // Aktualni problemy psykholohiyi: Problemy psykholohiyi tvorchosti : zb. nauk. prats / za red. V. O. Molyako. – T. 12, vyp. 3. – Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2007. – S. 159-164.

6. Pryazhnykov N. S. Professyonalnoe samoopredelenye v kulturno-ystorycheskoy perspektyve / M. S. Pryazhnykov // Vopr. psykhol. – 1996. – № 1. – S. 62-72.

7. Rubynshyteyn S. L. Bytye y soznanye. Chelovek y myr / S. L. Rubynshyteyn. – SPb. : Pyter, 2003. – 512 s.

8. Synyavskyy V. V. Profesiyna konsultatsiya bezrobotnykh za stupenem yikh hotovnosti do trudovoyi diyalnosti / V. V. Synyavskyy // Byuleten IPK DSZU. – 2005. – № 2. – S. 25-27.

9. Starovoytenko E. B. Determyratsyya psykhycheskoho / E. B. Starovoytenko // Predmet y metod psykholohyy: antolohiya / pod red. E. B. Starovoytenko. – M. : Akademycheskyy proekt: Haudeamus, 2005. – S. 474-490.

10. Symanyuk E. E. Psykholohycheskye barery professyonalnoho razvytyya lychnosti. Praktyko-oryentyrovannaya monohrafiya. / pod red. E. F. Zeera / E. E. Symanyuk. – M. : Moskovskyy psykholoho-sotsyalnyy ynstytut, 2005. – 252 s.

Причины смены профессии анализируются как маркеры, отображающие тип субъективной модели саморазвития выпускников вузов. Информация о профессиональных планах и осознаваемые причины смены профессии собирается с помощью беседы. Определены отдельные группы причин смены профессии в зависимости от соотношения творческих и адаптационных ресурсов развития личности в профессиональной деятельности и других сферах жизни.

Модели саморазвития в процессе профессиональной переориентации определяются на основании анализа особенностей сочетания причин смены профессии. Показано, что для выпускников с опытом работы характерны такие модели: адаптивная личностно-профессиональная модель, творческая профессионально-центрированная, адаптивная профессионально-центрированная модель, творчески-адаптивная профессионально-центрированная модель, вариативная модель. Выпускникам, которые не имеют профессионального опыта, присущи такие модели саморазвития в процессе смены профессии: адаптивная личностно-профессиональная модель, адаптивная профессионально-центрированная модель, творчески-адаптивная внепрофессиональная модель.

Ключевые слова: профессиональная переориентация, причина смены профессии, субъективная модель саморазвития выпускников вузов.

Reasons for changing profession are analyzed as markers which reflect a type of subject model of higher school graduates self development. Collection of information about professional plans and reasons for changing profession realized by a person is accomplished by means of an interview. Separate groups of reasons for changing profession depending on correlation of creative and adaptive resources of personalitys development in professional activity and other spheres of life have been singled out.

Models of self-development in the process of changing occupation are defined on the basis of analysis of peculiarities of combination of the reasons for changing profession. It has been shown that for graduates with working experience such models are characteristic: adaptive personal professional model, creative profession-oriented model, adaptive profession-oriented model, creative adaptive profession-oriented model, variant model. For graduates who have no professional experience such models of self-development in the process of changing profession are characteristic: adaptive personal professional model, adaptive profession-oriented model, creative adaptive beyond profession model.

Key words: changing profession, reason for changing profession, subject model of higher school graduates self-development.